

Lingvistik

Om svårigheten att fånga språklig praxis

Under historiens gång har språkvetenskapen haft betydande svårigheter att beskriva språket i bruk. Ansatser till detta har funnits, men perspektivet i det stora flertalet språkvetenskapliga studier har varit formalistiskt och systeminternt snarare än kontextuellt och praxisorienterat.

Det kan tyckas förvånande att den vetenskap som ser som sin huvuduppgift att beskriva språket inte på ett tillfredsställande sätt har förmått, eller delvis ens velat, fånga språklig praxis. Svårigheten att greppa språket i användning har emellertid långa anor. Redan under antiken var grammatiken (läran om skriften) åtskild från retoriken (konsten att tala). Något förenklat och kanske alltför anakronistiskt kunde man säga att det handlade om att skilja åt en vetenskap som sysslade med språket "som sådant" och en vetenskap som sysslade med hur (tal)språket kunde användas effektivt och uttrycksfullt för olika syften.

Den lingvistiska argumentationen inom det jag här kallar ett systemperspektiv går ut på att man anser att språket består av en uppsättning uttrycksformer (sådana som morfem, ord, fraser, satser och meningar) som har mer eller mindre stabila betydelser. Formerna och betydelserna betraktas som primära och som givna före användningen. De ses alltså som ett slags byggstenar som man utnyttjar för att meddela sina tankar till andra. Således kan, och bör, de också studeras för sig, oberoende av kommunikativa sammanhang.

Trots att språkvetenskapen dominerats av ett system- och strukturperspektiv på språket, har det funnits försök att lansera sådana perspektiv som har betonat vikten av att studera kommunikativa praktiker i olika situationella och/eller kulturella kontexter, alltså det jag kallar praktikperspektiv. De lingvister som har intresserat sig för detta har ofta hämtat inspiration från strömningar utanför lingvistikens. De kanske mest framträdande representanterna för ett praktikperspektiv på språket har nämligen, paradoxalt nog, varit icke-lingvister, det vill säga filosofer (till exempel **Ludwig Wittgenstein**), antropologer (till exempel **Bronislaw Malinowski**), sociologer (till exempel **Erving Goffman**), psykologer (till exempel **Lev Semjonovitj Vygotskij**) eller litteraturvetare (till exempel **Michail Bachtin**). I det följande ska jag ta upp tre nyare språkvetenskapliga inriktningar som har förespråkats ett praktikperspektiv.

Ett slags svarta hål

Ett av 1900-talets mest kända försök att beskriva språkanvändningen är den lingvistiska pragmatiken (företrädd av bland andra **Stephen Levinson**). Anmärkningsvärt är dock att Levinson menar att pragmatiken behövs endast för att förklara *vissa* fenomen i språket. Enligt detta synsätt är det alltså fullt möjligt att beskriva de flesta språkliga fenomen utifrån ett systemperspektiv, men man menar att det finns ett begränsat antal fenomen, ett slags svarta hål i språket som kräver en speciell, kontextuellt orienterad beskrivning. Exempel på så-

dana är deiktiska uttryck (såsom *hon* eller *här*), presuppositioner (ett slags outtalade förutsättningar), ironi, med mera. Man kan således säga att den lingvistiska pragmatiken inte genomgående anlägger något praktikperspektiv.

Ett något besläktat angreppssätt kan hittas inom den så kallade systemisk-funktionella lingvistikens (ibland även kallad *sociosemiotisk textanalys* eller *funktionell grammatik*), vars mest kända företrädare torde vara **M.A.K. Halliday**. Epitetet *funktionell* och *sociosemiotisk* signalerar att det rör sig om ett studium

senare tid introducerats en ny CA-inspirerad forskningsinriktning som kallas *interaktionell grammatik/lingvistik* eller *samtalsspråkets grammatik*. Medan CA ursprungligen varit en sociologisk forskningsgren, vill denna nu vara en utpräglad lingvistisk forskningsgren. Trots beteckningen *interaktionell* har denna mer och mer gått över till att studera sådana drag i språket som man traditionellt behandlat i grammatiken. Den hämtar visserligen sina exempel från autentiska samtal, men vissa av analysredskapen och de teoretiska kategorierna är

ningstraditioners del. Man har till exempel ansett att den traditionella sociolingvistikens i alltför hög grad har fjärrat sig från frågor som rör den faktiska språkanvändningen genom att den i första hand varit intresserad av strukturella enheter (särskilt fonem och morfem) som den betraktat ur ett tämligen formalistiskt och dekontextualiserat perspektiv.

William Labov, en av pionjärerna inom den sociolingvistiska traditionen, försökte en gång i tiderna ihärdigt motarbeta termen *sociolingvistik* (eller rättare sagt förleden *socio-*) på grund av att han ansåg att det inte kunde finnas något meningsfullt studium av språk som inte var socialt förankrat. Men idag verkar inte ens termen *sociolingvistik* vara tillräcklig för att markera att det är fråga om ett praktikperspektiv. Detta har föranlett några forskare att lansera en inriktning som kallas *interaktionell sociolingvistik*. Den vill – återigen – lyfta fram det faktiska språkbruket och betona interaktionens roll i hur sociala kategorier skapas.

Frågan är om det verkligen är nya epitet vi behöver inom språkvetenskapen. Jag tvivlar starkt på att de skulle kunna ge upphov till grundläggande perspektivskiftet. Vill vi fånga språklig praxis behöver vi mer substantiella förändringar, sådana som innebär en revidering av grunderna i tänkandet om språk. En sådan revidering vore möjlig om vi slutade tro på att det bakom den språkliga praxisen finns något underliggande och primärt språk(system).

”Mitt intryck är att många lingvister efter en tid obönhörligen landar i just den verksamhet som de från början ville vända sig emot.”

där man fokuserar på språk i användning (det vill säga på hela texter i stället för isolerade satser) och att man gör en kontextuell tolkning av texterna genom att ta fasta på sändar- och mottagarroller, kommunikativa mål och texternas relationer till samhället. Men även denna forskningsinriktning vill gärna kombinera praktikperspektivet med ett systemperspektiv och den har utan vidare bibehållit vedertagna grammatiska kategorier och åtminstone delvis en formalistisk vokabulär. Trots att Hallidays grammatik egentligen vill bidra med en kontextuellt förankrad beskrivning av texter, betraktar den fortfarande ordet och satsen som de mest grundläggande enheterna för analysen. De språkliga exemplen utgörs dessutom oftast av satser och fraser som isolerats från kontexten eller är konstruerade.

Samtalets grammatik

Ett tredje exempel från senare hälften av 1900-talet är forskningsinriktningen *Conversation analysis* (CA) som har skiftat fokus mot talad interaktion och intresserat sig för hur talare tillsammans bygger upp ett sammanhängande samtal. Men den har samtidigt varit mån om att framhäva att man inte skall ta hänsyn till alltför många kontextuella faktorer, till exempel sådana som rör talarna som sociala varelser eller den samhälleliga och kulturella inramningen. Intressant att notera i sammanhanget är att det på

misstänkt lika dem som använts inom formalistiskt inriktade grammatiska beskrivningar.

Den faktiska språkanvändningen

Trots att de nämnda språkvetenskapliga konceptionerna är få och i detta sammanhang schematiskt och kanske även något tillspetsat presenterade, tror jag att de kan antyda vissa mönster. Jag menar ingalunda att alla språkvetenskapliga försök att greppa språkanvändningen är misslyckade, men mitt intryck är att många lingvister efter en tid obönhörligen landar i just den verksamhet som de från början ville vända sig emot: att fastställa systeminterna relationer mellan abstrakta objekt, medan den språkliga praxisen och den mångfasetterade sociala kontext som den är inbäddad i alltmer glider ur händerna.

Vad de tre exemplen visar är en tendens som förefaller karakterisera särskilt nya språkvetenskap: tendensen att införa nya perspektiv som på ett eller annat sätt skulle vara i stånd att greppa åtminstone någon sida av språkanvändningen. Att det funnits sådana försök även tidigare visas av de klassiska inriktningarna dialektologin (från och med slutet av 1800-talet) och sociolingvistikens (mitten av 1900-talet) som på sin tid vände sig mot språkbeskrivningar som inte tog fasta på språket i bruk. Men det är slående att behovet att markera ett praktikperspektiv nu har anmält sig även för dessa forsk-

Saara Haapamäki är akademilektor i svenska språket vid Åbo Akademi
saara.haapamaki@abo.fi

LITTERATUR (I URVAL):

- Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. 2. ed. London: Arnold.
- Labov, William (1997) [1972] *Linguistics and Sociolinguistics*. I: Nikolas Coupland & Adam Jaworski (eds) *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*. New York: Palgrave.
- Levinson, Stephen C. (1987) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linell, Per (1998) *Approaching Dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- Norrby, Catrin (2004) *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Stensig, Jacob (2001) *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus: Aarhus universitetsforlag.